

PSIXOLOGIYADA BILISH JARAYONLARI

Saparova Dilnaza Azimbayevna

Qoraqalpog'iston Respublikasi Ellikqal'a tumani 22-maktab psixologi

Annotatsiya:. Ushbu maqola psixologiya sohasi bilan qiziquvchilar, pedagoglar va inson tafakkuri hamda bilish jarayonlarining ishlash mexanizmini chuqurroq tushunishni istaganlar uchun foydali bo'ladi.

Kalit so'zlar: Bilish jarayonlari, psixologiya, idrok, xotira, tafakkur, nutq, diqqat, pedagoglar, omil.

Bilish jarayonlari — idrok, sezgilar, xotira, diqqat, tafakkur, iroda va hissiyotlarning inson hayoti va professional o'sishidagi roliga to'xtab o'tamiz. Bu jarayonlar insonga juda yaqin va tanish. Chunki har birimiz ongimiz borligini, atrofdagi narsalar va xodisalarning ayrim alohida hamda yaxlit xususiyatlarini bilamiz. Bu narsa va xodisalar bizda har bir alohida sharoitda o'ziga xos hissiy-kechinmalarni keltirib chiqarishini ham bilamiz. Masalan, qorningiz och qolganda, yemishga bo'lgan talabingizni haqiqatan bor yoki yo'qligini birovlardan so'ramaysiz-ku? Yoki kitob mutoala qilayotgan shaxs shu kitobni rost bilan ham o'zi o'qiyotganligini boshqalardan so'ramaydi. Bunday ishlar o'z-o'zidan tabiiy jarayonlarday kechaveradi. Faqat imtihon paytida kecha kechasi bilan mutoala qilib, o'rganib chiqqan materialni nega hozir domla oldida eslay olmayotganligingiz sizni ko'proq qiziqtiradi va siz "Xotiram ustida ishlashim kerak" degan xulosaga kelasiz. Darhaqiqat, bilish jarayonlari ham ma'lum ma'noda boshqariladigan jarayonlar bo'lib, agar siz o'z imkoniyatlaringizni kengaytirish yoki iqtidor darajangizni orttirmoqchi bo'lsangiz, bu jarayonlarga oid ma'lum qoidalar va xususiyatlarni bilib olishingiz kerak. Inson ongi bir qarashda yaxlit narsa, aslida u ayrim alohida jarayonlardan iborat. Shuning uchun ham atrofmuhitni, o'zimizni bilishimizga imkon beruvchi ongni o'rganish uchun uni

alohida psixik jarayonlarga bo'lib o'rgana boshlaganlar. Bu jarayonlar — sezgilar, idrok, xotira, diqqat, tafakkur, nutq va boshqalardir. Bu jarayonlar shu qadar bir-birlari bilan bog'liqqi, birini ikkinchisiz tasavvur qilishning o'zi qiyin. Masalan, ko'rib idrok qilib turgan narsangizni fikrlamay ko'ringchi, uning mohiyatini bilasizmi? Diqqat bilan ko'rgan yoki o'qigan tekstingizni eslab qolasiz. Yoki biror narsa to'g'risida fikrlash uchun bizga bir vaqtda ham ilgari idrok obrazlari, ham eslab qolish mahoratimiz, ham ichki nutqimiz, irodamiz va diqqat kerak bo'ladi. Xattoki, tasodifan qo'limizga kirib ketgan zirapchaga bergan reaksiyamiz ham emotsiyalardan tashqari, o'sha narsaning bu yerda qanday paydo bo'lganligi kabi qator tafakkur jarayonlarini keltirib chiqaradi. Murakkab kompyuter texnikasi chiqqandan keyin odamning o'z psixik jarayonlariga qiziqishi yanada ortdi. Endi ma'lumotlarni qabul qilish (an'anaviy idrok deb ataluvchi jarayonga o'hshash), ularni qayta ishlash (tafakkurga o'xshash) va uni saqlash (xotira) haqida 58 ko'p gapiradigan bo'lib qoldik. Lekin bu insondagi tabiiy jonli jarayonlar ahamiyati va tarbiyasi masalasini yanada yuqori ko'tardi. Psixologiya sohasida eksperimental ishlarning muvaffiqiyatli amalga oshirilishi aslida inson psixikasi kompyuterdan ko'ra murakkabligi va odam anglagan ma'lumotlaridan ko'proq narsalarni idrok qilib, qabul qilishini isbotladi. Masalan, maxsus asboblardan yordamida aslida odam ko'rmayotgan, his qilmayotgan juda kuchsiz signallar ham fiziologik reaksiyalarni keltirib chiqarayotganligi qayd etildi. Masalan, shu narsa aniqlanganki, odam kino ko'rayotganda bir sekundda 24 kadrni idrok qiladi va biror tasvir ko'z o'ngida gavdalanadi. Psixologlar shunday eksperiment qilishdi: kunlarning birida o'ziga xos tasvir namoyon etildi. 24 ta kadr o'rniga 25 kadr berib, o'sha 25-kadrda “Koka-kola iching” degan yozuv berildi. Tabiiy, oddiy idrok bu bitta kadrni ilg'amaydi. Lekin kinoteatr bufetida ushbu ichimlikni ichish kadrda keyin 18 foizga oshgan. Demak, aslida ong bu ma'lumotni qabul qilgan, lekin real anglash, oydinlashuv ro'y bermagan ekan. Analogik xolat xotiramizda ham tez-tez ro'y beradi. Kimnidir uchratib qolamizda, o'ylanamiz: qayerda ko'rgan ekanman? hech eslolmaysiz, lekin yuzi, ko'zi va boshqa sifatlari tanishday. Buni ham shunday izohlash lozimki,

odam ko'rgan-kechirganlari aslida miyada saqlanadi, biz ong sohasiga ayrimlarinigina chiqara olamiz. Faqat, kasal bo'lib yoki biror narsadan qattiq tashvishga tushganimizda kalamizga har xil o'y-fikrlar kelaveradi. Boshalar aslida bor narsalarning beixtiyor tiklanishi. Ongdagi ma'lumotlarning aslida miyamizdagilardan kamligining asosiy sababi — odam har qanday ma'lumotni saralab, tanlab qabul qiladi, o'zi uchun “ahamiyatsiz” deb baholagan narsaga diqqat ham qilmaydi, esga tushirmaydi ham. U o'z ongida barcha mavjud ma'lumotni o'ziga xos tarzda qayta ishlaydi, o'zgartiradi. Shuning uchun ham har bir inson o'ziga xos va qaytarilmasdir-individualdir, deyiladi. Bilish jarayonlardagi individuallik sabablarini tushunish uchun eng muhim bilish jarayonlari bilan tanishamiz. Psixologlarning fikricha, inson nimaniki idrok qilsa, uni figura va fon da idrok qiladi. Figura — shunday narsaki, uni aniq anglash, ajratish, ko'rish, eshitish va tuyish mumkin. Fon esa aksincha, noaniqroq, umumiyroq narsa bo'lib, aniq ob'ektni ajratishga yordam beradi. Masalan, gavjum bozorda ketayotgan taqdirda ham o'z ismimizni birov aytib chaqirsa, darrov o'sha tarafga qaraymiz. Ism — figura bo'lsa, bozordagi shovqin- fon rolini o'ynaydi. Boshqacha qilib aytganda, biz biror narsani idrok qilayotgan paytimizda uni albatta biror fondan ajratib olamiz. Masalan, gul bozorida aynan qip-qizil atirgul sizga yoqib qolib, o'shani xarid qilasiz, qolgan gullar fonday ongingiz aktiviga o'tmaydi. Shunday qilib, idrok — bu bilishimizning shunday shakliki, u borliqdagi ko'plab, xilma-xil predmet va xodisalar orasida bizga ayni paytda kerak bo'lgan ob'ektni xossa va xususiyatlari bilan yaxlit tarzda aks etishimizni ta'minlaydi. Ya'ni, idrokning asosida narsa va xodisaning yaxlitlashgan obrazi yotadiki, bu obraz boshqalaridan farq qiladi. Idrok o'ziga nisbatan soddaroq bo'lgan sezgi jarayonlaridan tashkil topadi. Masalan, olmaning shaklini, hidini, mazasini, rangini sezamiz, ya'ni alohida-alohida xossalar ongimizda aks etadi. Bu — sezgilarimizdir. Sezgilar yaxlit tarzda idrok jarayonini ta'minlaydi. Lekin olimlar idrokni sezgilarning oddiygina, mexanik tarz-dagi birlashuvi, degan fikrga mutloq qarshilar. Chunki idrok ongli, maqsadga qaratilgan murakkab jarayon bo'lib, unda shaxsning u yoki

bu ob'ektga shaxsiy munosabati va idrokdagi faolligi aks etadi. Masalan, buning isboti uchun ko'pincha Rubin figurasini tavsiya etiladi. Unda ikkita qora profil oq fonda berilgan. Bir qarashda ayrimlar bu rasmlarga qarab, "Bu — vaza" deb atasa, boshqalar uni bir-biriga qarab turgan ikki kishi yuzining yon tomondan ko'rinishi, deb ta'riflashi mumkin. Shunisi xarakterliki, birinchi marta shu rasmni ko'rgan odam uni yaxlit idrok qilib, nima ekanligini tushunishga xarakat qiladi, lekin biror figurani ko'rgach, ma'lum vaqtgacha boshqasini ko'rmas turadi. Agar shu idrok darajasi qolsa, ya'ni yana nimanidir ko'rishni xohlamasa, u ikkinchi figurani ko'rmasligi ham mumkin. Bu bizdagi idrok jarayonlarining faolligimizga, ob'ektga munosabatimizga bevosita bog'liqligini ko'rsatib turibdi. Ikkinchidan, idrok bizning kayfiyatimizga ham bog'liq. Tashvish bilan yo'lakchadan o'tib ketayotib, oyog'ingiz tagidagi narsa tugul, ro'paradagi odamni ham ko'rmas qolishingiz mumkin. Yoki san'at muzeyida tomosha qilib yurgan ikki kishi bir rasmda tamoman har xil narsalarni, elementlarni ko'rishi mumkin. Yaxshi kayfiyatda, yaxshi dustlar kompaniyasida iste'mol qilgan taom sizga juda mazaliday tuyuladi. Agar talaba biror fan predmetidan qarzдор bo'lib qolsa, och qoringa yegan shirin taomi ham "ta'timaydi", xatto nima yeganini ham unutib qo'yadi. Yomon kayfiyat ko'proq qora, nursiz ranglarni idrok qilishga moyil bo'lsa, yaxshi ko'tarinki kayfiyat, aksincha, hamma narsani eng yoqimli ranglarda "ko'radi". Bu yana bir bor idrokning oddiygina aks ettirish yoki bilish jarayoni emas, balki shaxsdagi faol ustanovkalarga bog'liq bo'lgan, mantiqan asoslangan ongli jarayon ekanligini isbotlaydi

Bilish jarayonlari insonning atrof-muhitni tushunishi, axborotni qayta ishlashi va o'z tajribasi asosida qaror qabul qilishi uchun asosiy vosita hisoblanadi. Ushbu jarayonlar inson tafakkurining murakkab jihatlarini qamrab olib, idrok, xotira, tafakkur, diqqat, nutq va tasavvur kabi muhim tarkibiy qismlardan iboratdir. Idrok orqali inson tashqi olam haqidagi ma'lumotlarni qabul qiladi va tahlil qiladi, xotira esa ushbu axborotni saqlash va keyinchalik qayta tiklash imkonini beradi. Tafakkur yangi bilimlarni yaratish va muammolarni hal etish jarayonlarini

boshqaradi, diqqat esa ma'lum bir vazifaga e'tiborni jamlashni ta'minlaydi. Nutq esa insonlarning bir-biri bilan axborot almashish vositasi bo'lib, muloqot jarayonida bilish faoliyatining samaradorligini oshiradi. Tasavvur esa insonning kreativ fikrlashi va yangi g'oyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Bilish jarayonlarining rivojlanishiga turli omillar ta'sir qiladi. Biologik omillar inson miyasi va nerv tizimi faoliyati bilan bog'liq bo'lsa, ijtimoiy omillar jamiyat va madaniyatning inson tafakkuriga ta'sirini o'z ichiga oladi. Shuningdek, psixologik omillar ham bilish jarayonlarining sifati va samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Masalan, stress, motivatsiya va shaxsiy tajriba bilish jarayonlarining samaradorligini oshirishi yoki pasaytirishi mumkin. Bilish jarayonlarining buzilishi turli xil psixologik va nevrologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, xotira zaifligi, e'tiborsizlik, tafakkurning sustligi yoki idrokning noto'g'ri ishlashi insonning hayot sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun turli usullar, jumladan, psixologik treninglar, aqliy mashqlar va terapiya usullari qo'llaniladi. Xulosa qilib aytganda, bilish jarayonlari inson tafakkuri va ongining ajralmas qismi bo'lib, ular orqali inson bilim oladi, tajriba to'playdi va rivojlanadi. Bu jarayonlarning samarali ishlashi nafaqat shaxsiy hayot, balki kasbiy faoliyat hamda jamiyatdagi muvaffaqiyat uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, bilish jarayonlarini chuqur o'rganish va ularni rivojlantirishga yo'naltirilgan usullarni qo'llash har bir inson uchun foydali bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Umumiy psixologiya" P.I.Ivanov, M.E.Zufarova O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti. Toshkent – 2021.
2. "Umumiy psixologiya" F.I.Xaydarov, N.I.Xalilova Toshkent – 2009.
3. "Umumiy psixologiya" E.G'.G'oziyev Toshkent – 2020. 5. "Kichik maktab yoshidagi bolalarda aqliy taraqqiyotning namoyon bo'lishi.
4. Sharipova, N. (2023). PHONETICS: UNLOCKING THE SOUNDS OF

LANGUAGE. В ZDIT (Т. 2, Выпуск 27, сс. 22–24). Zenodo.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.10321056>

5. Sharipova Nodira Shavkat Qizi, . (2024). TEACHING ENGLISH TO YOUNG LEARNERS USING CLIL METHOD IN CLASS. International Journal of Pedagogics, 4(06), 161–164. <https://doi.org/10.37547/ijp/Volume04Issue06-29>

. 6. Abdurasulov, J. (2024). PEDAGOGICAL PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF MILITARY PATRIOTIC EDUCATION IN GENERAL SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 4, Выпуск 7, сс. 38–40). Zenodo.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.12721051>

7. Abdurasulov J. (2024). HARBIY PEDAGOGIKANING BOSHQA FANLAR BILAN ALOQASI. Молодые ученые, 2(6), 48–52. извлечено от
<https://inacademy.uz/index.php/yo/article/view/28164>

8. Jo'rayev , S. ., & Abdurasulov, J. (2024). SUBJECT, TASKS AND CONTENT OF STUDYING THE BASICS OF MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION. Академические исследования в современной науке, 3(7), 149–153.извлечено.